

בלי לחם מחמצת: רגילות משברית, תיעוד עצמי ונשים בעוני בזמן קורונה

גל לוי, חלי בוזחיש ששון, דנה קפלן, אביגייל ביטון,
ריקי כהן-בנלולו*

תקציר. הערת מחקר זו מציגה ממצאים ראשוניים ממחקר אורך על חייהן של נשים ומשפחות בעוני. בשנים האחרונות מתרחב המחקר המאמץ פרספקטיבה מודעת-עוני ומבקש להשמיע את קולם של מי שחווים עוני וללמוד מחוויות חייהם. מתוך פרספקטיבה זו ואגב הרחבתה, מחקרנו מתבסס על ניתוח שיח פמיניסטי ביומני תיעוד עצמי של שמונה נשים בתקופת הסגר הראשונה. בעזרת צוות מחקר המורכב מחוקרות ומנשים פעילות פוליטיות החוות בעצמן עוני, ביקשנו לתאר ולהבין את מציאות החיים היומיומית – החומרית והרגשית כאחד – של ילדים, נשים ומשפחות בעוני בימי הסגר בתקופת הקורונה ולאחריו. עבור משפחות אלו, שגם בימי שגרה נותרות מאחור, מרחב ההסתגלות למצב החירום החדש מוגבל מלכתחילה. כך, בניגוד בולט לסטרוקטורת הרגש שאפיינה את מעמד הביניים בימי הסגר הראשון, שנעה בין חדווה ובין זרות לנוכח האטת החיים וההתכנסות העצמית והמשפחתית הכפויה, מצאנו כי עבור משפחות בעוני תקופת המגפה היא המשכה של מציאות חיים נטולת כל שכבת הגנה. מציאות חשופה זו, המתאפיינת בהעצמת הרגילות המשברית של החיים בעוני, מתוארת ומנוסחת כאן על ידי הנשים עצמן.

מילות מפתח: רגילות משברית, משבר קורונה, עוני, תיעוד עצמי

מבוא

במרץ 2020 ממשלת ישראל השביתה את מערכת החינוך ושלחה 70% מעובדות ועובדי המגזר הציבורי לחל"ת. זו הייתה תחילת הסגר הראשון של מגפת הקורונה. במהלך אותו שבוע, שבו צבאו ההמונים על רשתות המזון, אלינור יצרה איתנו קשר. היא סיפרה שהאוכל בביתה אוזל

* ד"ר גל לוי, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה
חלי בוזחיש-ששון, המכונים לחקר המדבר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ומכללת ספיר
ד"ר דנה קפלן, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה ומרכז מנדל סכוליון,
בית ספר ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל ללימודים מתקדמים במדעי הרוח, האוניברסיטה העברית בירושלים
אביגייל ביטון, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה
ריקי כהן-בנלולו, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה
המחקר נתמך על ידי מענק מרשות המחקר של האוניברסיטה הפתוחה.

והיא מפחדת לצאת אל החנות, ומאחר שאין לה כרטיס אשראי נמנע ממנה להזמין מצרכים דרך האינטרנט. כאן התחיל המסע שלנו – קבוצת מחקר המורכבת מחוקרות ומנשים פעילות פוליטיות החוות בעצמן עוני – בעקבות מציאות החיים בעוני בתקופת סגר הקורונה ולאחריה. את המציאות הזאת נמשיג כאן כהעצמה של דיאלקטיקה של שגרה, או רגילות משברית (Berlant, 2011).

בשבוע השני לסגר נפגשנו כדי להבין כיצד ניתן ללמוד על חוויית הסגר של נשים כאליוור, אשר גם בימי שגרה נותרות מאחור ולכן האפשרויות שלהן להסתגל למצב החירום החדש מוגבלות מלכתחילה. מאליו יובן כי מצבן הכלכלי של נשים אלו רק הורע. בישראל בימי שגרה לא זו בלבד שתחולת העוני גבוהה (18.5% ב-2016), גם רובר קרבת העוני – קרי, משקי הבית שהכנסתם נעה בין קו העוני ובין 25% מעליו – התייצב על 8.1% ממשקי הבית (סבירסקי ואחרים, 2019). במהלך משבר הקורונה, לפי סקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על החוסן האזרחי, רבים דיווחו על תחושות של לחץ, חרדה ופגיעה כלכלית. להערכת בנק ישראל, בתקופת הסגר כרבע ממשקי הבית בארבעת העשירונים הנמוכים נותרו ללא הכנסות מעבודה, ומשקי הבית שבהם מפרנס יחיד או מפרנסת יחידה נפגעו בצורה חריפה ביותר (מרכז אדוה, 2020). בהערכה זהירה, רבות מהאימהות היחידניות, שהן מהפגיעות ביותר בקרב האוכלוסייה החיה בעוני, כלולות בכ-17% ממשקי הבית בעשירונים הנמוכים שנותרו ללא הכנסה מעבודה גם בתום הסגר במאי 2020.

בהערת מחקר זו נתמקד בדיאלקטיקה בין שני מופעים של קטסטרופת חייהן של נשים בעוני: השגרה כמצב חירום תמידי, לאור התפרקות מנגנוני המדינה בהווה הניאורליברלי המתמשך; והחרפת שגרת החירום בתקופת הקורונה, שהיא עצמה אינה אחידה או קוהרנטית. בליבה של הערת המחקר עומד המתח בין מצב החירום ה"רגיל", הקשה אך המוכר, ובין משבר הקורונה, שהביא את אותן נשים ומשפחות לאבד את מעט השליטה שהייתה להן על חייהן. העצמת ה"רגילות המשברית", שגרת המשבר, מתרחשת בתנודה כמעט בלתי מורגשת בין התחושה כי מה שהיה הוא שיהיה ובין החרפתו של חוסר האונים, או במילתיה של צופיה, בין התחושה ש"אני כבר הורגלתי לחיות ככה" (12.4.2020) ובין "נמאס לי מעוני, ועוד להיות סגורה בתוכי כמו בגטו" (16.4.2020). הסגר הקצין את תחושות הקושי, הבדידות והחירום שנשים ומשפחות בעוני מורגלות בהן. בקרב מעמד הביניים, האטת החיים וההתכנסות העצמית והמשפחתית הכפויה היתרגמו לתחושות של משבר קיומי שנעו בין חדווה לזרות, וסטרוקטורת הרגש הזאת תועדה רבות ברשתות החברתיות ובערוצי התקשורת המרכזיים. בה בשעה, העצמת השגרה המשברית של נשים ומשפחות בעוני לא זכתה לכל תהודה ציבורית. לפיכך, מטרתה של הערת מחקר זו היא לשרטט את דרכי התמודדותן של נשים החיות בעוני עם שגרת החירום, ואת זאת אנו עושים באמצעות ניתוח יומנים לתיעוד עצמי של הנשים.

חקר העוני ומתודולוגיה של תיעוד עצמי

ליסטר טוענת כי לחקור עוני מעמדה חברתית של עושר יחסי, עמדה המאפיינת חלק מצוות המחקר, מעלה בעיות אתיות לא פשוטות. בעיקר בולטת הסכנה שב"השתקה ובחפזון של המתנסים באופן יומיומי בחיים בעוני, ואשר התנסויותיהם זוכות לעיתים נדירות בלבד להתפרסם באופן פומבי. מסיבה זו חשוב להכיר בכך שלצד צורות המומחיות הממוסדות, אלה

המקושרות למחקר התאורטי של העוני, ניצבת מומחיות שמקורה בהתנסות" (Lister, 2004, p. 2). בשיח הציבורי המתייג, המבייש והמשפיל אנשים בעוני, אלה נתפסים כחסרי יכולת פעולה, ומכאן חשיבותו של מחקר שמניח מראש סוכנות של אנשים ונשים בעוני. סוכנות, לפי סקגס (Skeggs, 2004), נעוצה בעצם היכולת לספר (to narrate) את העצמי ולייחס לו ערך. לטענתה, מעמד הביניים, שלא כמו מעמד הפועלות, מחזיק במשאבים שמאפשרים לא רק לספר את העצמי אלא גם להניח מלכתחילה שיכולת הסיפור נתונה (רק) לו, שיש לו אפשרות לחבר את סיפורו ולעצבו בהתאם לעולמו הפנימי ולרגשותיו, ובמיוחד לייחס לסיפור אישי זה חשיבות. מעמד זה הוא גם מי שלרוב מתאר, מדברר ומסביר את העניים. אם כן, כן, narration הוא אקט פוליטי, שבכווחו להקנות ערך גם לסובייקטים אשר מהרספקטיבה של מעמד הביניים הם נחשבים פגומים, והוא מאפשר מעמד וכוח חברתי. ואכן, בשנים האחרונות הדימוי שלפיו נשים בעוני הן נטולות סוכנות מאותגר על ידי נשים המנהלות מאבקים ציבוריים ופוליטיים, תוך היעזרות ברשתות החברתיות (Levy & Kohan Benlulu, 2019).

התיעוד העצמי של מי שנמנעה מהן היכולת לספר את סיפורן הוא אפוא כלי רב ערך, שטרם מומשה תרומתו הפוטנציאלית למחקר האיכותני הביקורתי ומודע־העוני בהבאת קולן של החיות בעוני. הבחירה בו היא חלק מאסטרטגיית מחקר שתכליתה לאפשר לנשים החיות בעוני לספר את חייהן בעצמן, במידה מועטה ככל האפשר של תיווך, הכוונה או התערבות של החוקרות בתהליך הסיפור. לרשות שמונה המשתתפות, שאליהן הגענו אם בעקבות היכרות אישית ואם דרך קול קורא ברשתות החברתיות, עמדו מגוון אמצעים לתיעוד. ציפינו ליומן יומי, אך המשתתפות לא עמדו בכך. אחת המשתתפות בחרה להפסיק את התיעוד לאחר ימים אחדים מאחר שלדבריה התיעוד "מאלץ אותי להתעמת עם כל הרגשות/מחשבות שאת חלקם אני מדחיקה כדי לשרוד". משתתפת אחרת מיעטה להשתמש ביומן, אבל הכניסה שניים מאיתנו לדרך הפייסבוק הפרטי שלה, שבו היא חולקת עם חברותיה הקרובות את תחושותיה ואת קורותיה. כמו כן, כל אחת מחברות הצוות שמרה על קשר רציף עם אחת או שתיים מהמשתתפות. גם השיחות האישיות הללו הן חלק מהחומרים שניתחנו, לצד הטקסטים הכתובים והמוקלטים שהנשים שיתפו. הבחירה האקטיבית מה לחשוף ומה לשמור לעצמן ממקמת אותן כיצורות הבלעדיות של סיפורן. זאת ועוד, דווקא האילוץ של מחקר מקוון, מרחוק, הצדיק את הבקשה לתיעוד העצמי, ועצם העובדה שלא מתקיים ריאיון פנים אל פנים מאפשרת להימנע מבושה ולשתף דברים שלא בהכרח היו עולים בשיחה. גם השליטה של המרווייגת בתזמון של התיעוד, כלומר האפשרות לומר משהו בזמן אמיתי או בזמן הנוח לה, תורמת לעושר הממצאים. כל אלה, לטעמנו, מקנים לסיפור האישי תוקף וערך, גם – ואולי במיוחד – כאשר הוא חושף רגשות וסיטואציות קשים מנשוא.

יומן הסגר: הנתק הממסדי והמעמדי

ברור לכם שהצחקתם יותר ממחצית ממשפתי המחקר עם השאלה הזו, נכון? נכון. עם ביטוח לאומי הייתי בקשר כשהתחננתי להקדים את הקצבה. העו"ס ברווחה לא בקשר, היא עובדת אבל לא טורחת להגיב למייל או חלילה להתקשר לשאול איך אנחנו מסתדרים ואם צריכים עזרה. אני בקשר עם הבנק כל הזמן כדי שינפיקו לי כרטיס למשיכת מזומן [...] בבנק [הפקידה] כבר הודיעה לי החודש שהיא לא אמורה לתת לי

הערות מחקר לעת קורונה

להיכנס ושזו פעם אחרונה ושפעם הבאה היא לא תכניס אותי ואיאלץ לנסוע לחדרה. איך אסע? בתחב"צ שאין? עם כסף שאין? חוצמזה שזה ממש לא 500 מטר. מקשה עליי לחיות את החיים מול האטימות של המערכות תחת המצב. אפילו להיעזר באנשים נהיה קשה בגלל המצב. גם אם בדרך נס יש כאלה שעוד יכולים לתרום סל מזון – המשלוח מגיע אחרי שבועיים, זה לא ריאלי למי שרעב עכשיו. (אלינור, 19.4.2020)

תשובתה של אלינור לשאלה כיצד היא מתארת את הקשר שלה עם המוסדות מתארת אל נכון את מסען של נשים בעוני המתמודדות עם מצב החירום בנככי הבירוקרטיה. אם בשגרה כל פנייה כרוכה בדילוג בין מחסום אחד למשנהו, במצב חירום מסע זה נעשה בלתי אפשרי, מאחר שהמדינה, ובמיוחד מוסדות הרווחה ומערכת החינוך, לא נערכה לתת מענה לצורכי המשפחות ולמצוקותיהן. זאת ועוד, בזמן שגרה עמותות המגזר השלישי והחברה האזרחית מילאו (חלקית) את מקומה של המדינה בסיפוק צורכיהן של נשים ומשפחות בעוני, אך בתקופת הסגר פעולתן נקטעה. גם ליו הצביעה ביומנה על אוזלת היד המוסדית: "הגיעו תשלומים אבל הם עומדים כרגיל, אין מאיפה לשלם [...] כלום לא משמח ולא יכול לשמח [כ]שחיי העוני הם שגרה. כל יום קמים למציאות אפורה" (12.4.2020). עבור ליו המציאות האפורה, שגרת העוני, היא מציאות מתמשכת שזולגת לתוך מצב הסגר והמשבר.

רונית הקפידה לתעד ברציפות יחסית את מחשבותיה ואת קורותיה ביומן ובשיחות וואטסאפ עם אחד מחברי הצוות. תחילתו של היומן מעט לפני חג הפסח. היא כתבה: "ניסיתי לפנות לרווחה בקשר לסל מזון לפני החג אבל לא מגיע לנו" (8.4.2020). לרונית ולבעלה, המתגוררים עם חמשת ילדיהם בדירת עמידר במרכז הארץ, עבר של התמכרות לסמים ושניהם נאבקים להחזיק את הראש מעל המים. רונית החלה לעבוד מעט לפני פרוץ המשבר, ומהר מאוד מצאה עצמה מובטלת שלא מבחירה וללא זכאות לחל"ת ולדמי אבטלה. הפנייה למוסדות מייאשת, כפי שכבר למדה בעבר: "מאחלת לכולם שלא יזדקקו בחיים לביטוח לאומי וללשכות הרווחה כי אלה מוסדות בירוקרטיים שיטרטרו לך את הנשמה אם חסר טופס או משהו בסגנון" (13.4.2020).

רונית מפוכחת מאוד ביחס למציאות, ובמיוחד לכך שגם באווירת המשבר שמסביב, ואף שמעגל הנפגעים כלכלית כתוצאה מהקורונה מתרחב והולך, מציאות חייה נותרת שקופה:

אמרו לנו זה מלחמה מלחמה מלחמה!!! עוד לחץ על הלחץ שקיים. אף אחד לא ראיין בתקשורת עדיין אנשים שחיים מגמלאות, נכים, חד הוריות, משפחות שעכשיו פי אלף קשה להם ובלי הפעילות והפעילים החברתיות היו פה ילדים רעבים!!! כי המדינה והרווחה לא רואה אותם!! כי ביטוח לאומי לשכת התעסוקה ועוד מוסדות שאמורים לעזור לך פשוט מטרטרים אותך על חותמת שאין!!! על מסמך שחסר!!! וגם הם עושים טעויות!!! יש חודשים שלא מקבלים כלום כי בלשכת תעסוקה אומרים לא באת לחתום... וכן באת... ולכי תשיגי אישור רפואי עכשיו... אנשים שאין להם אינטרנט הם לא יודעים דרך הפלאפון לעשות פעולות כמו להירשם ללשכה וכו' נופלים בין הכיסאות... המצב רע רע מאוד!!!! ולא לדבר על המצב הנפשי שרק מחמיר עם הכל כי הכל בלגן. (24.4.2020)

אחת התופעות שעלתה במהלך הניתוח הייתה ערוץ היעזרות חלופי שפיתחו הנשים כדי להתמודד עם מצוקתן הכלכלית: הן פנו לפעילות חברתיות בבקשה לסיוע חומרי, וערוץ זה תפס את מקומם של מוסדות הרווחה ואף של ארגוני החברה האזרחית. בטי סיפרה:

באותו יום אמרתי מה אני עושה עם עצמי? חבל על הזמן. לא מספיק אמרתי לעצמי שהמצב הוא ככה והמצב... וס' (נוקבת בשמה של אחת הפעילות) שתהיה בריאה בכל הזדמנות יש כאן את החשמל שממלאים אותו (הכוונה למת"מ – מונה חשמל בתשלום מראש), ואמרה לי כל פעם שאין לך תתקשרי אני אעזור לך. אמרתי בסדר, אבל באיזשהו שלב את כבר מרגישה לא נעים. (18.3.2020)

על אף הבושה, חלק מהנשים פנו בבקשה לעזרה ברכישת מצרכי מזון וצורכי לימוד ולשם כיסוי חשבונות החשמל, וגם לעזרה קריטית לא פחות – הניסיון להשיג מחשבים לטובת הלימודים המקוונים לילדיהן, שרובם נותרו מאחור מבחינת מערכת החינוך. הנשים העדיפו לבקש עזרה דרך הרשתות החברתיות משום שחלקן חששו כי פנייה ישירה לרווחה תסכן אותן בהוצאת הילדים מהבית. רונית כתבה: "לא מתכוונת לפנות לרווחה מהפחד שאם אגיד שאין אוכל ייקחו את הילדים" (3.5.2020).

סיום הסגר לא בהכרח בישר הקלה במצב. ככל שחלף הזמן התברר כי המצוקה רק הולכת ומחריפה, וכי המעגלים החברתיים שהיא מקיפה הולכים וגדלים. אך גם אם מנקודת המבט של מעמד הביניים היה נדמה כי הקטסטרופה של החיים בעוני כבר אינה נראית זרה, בעיני הנשים החוות עוני המרחק ביניהם עדיין רב. כך כתבה הפעילה הפוליטית החברה בצוות המחקר, ריקי כהן-בנלולו, בעמוד הפייסבוק שלה:

בוקר טוב יש כאלו שמופתעים

שבזמן משבר פתאום המדינה נוטשת

ואני אומרת אין על הקורונה הזאת להראות בדיוק איך מי שכל חייהם נתונים במשבר מתמשך היו נראים ויותר גרוע ממה שאתם חווים היום גם לפני הקורונה.

כי עוני זה מבחירה וזה

ואל תעשו פסים או ציפורניים

וחלילה אל תשתו קולה

ותמכרו את הסמארטפון ואז יהיה לכם מה לאכול

כמו שנאמר לא לעולם חוסן

וחכו תכף הוצאה לפועל וגם תכירו את הריביות

ואם נותנים לכם לימונים תעשו ריבה כי לימונדה זה סתם פארש. (30.6.2020)

העצמת הרגילות המשברית

לקראת סוף אפריל, הפוסטים על לחמי מחמצת והכתבות העיתונאיות על גילוי מחדש של חי הבית לא יכלו עוד להסתיר את החששות והראגה מהתמשכות הסגר ומהשלכותיו. עבור הנשים, היעדרה של מדיניות תמיכה ממשלתית הייתה הרת אסון. גם כאשר נפתחה במקצת היד

הקפוצ'ה ל'א ה'יה בכך כ'די לכסו'ת על הפ'צעים המדממים שנוצרו עוד בטרם המשבר. כך כתבה רוני'ת:

היום בבוקר הלכתי לסניף הדואר למשוך את המענק שנכנס. מענק פלסט'ר!! אני אפרט: מי שמתקיים מקצבאות קשה לו מאוד בתקופה הזאת. גם ככה כל יום זה מרדף אחרי כמה שקלים שיהיה מה לאכול. חובות לא משלמים. ממה לשלם?? לכן המענק הזה היה צריך להיות משולם כל חודש עד שיסתיים המשבר. למשפחות חד הוריות לנכים לקשישים למשפחות מרובות ילדים למשפחות מוחלשות. (12.4.2020)

החוב המלווה את מציאות חייהן של משפחות בעוני מוסיף לתבוע את חלקו והמשבר רק מעמיק את הקושי לעמוד בתשלומים. בטי תיעדה לאורך כל התקופה את המאמץ הסיזיפי למצוא אוזן קשבת במוסד לביטוח לאומי. ההתנהלות הסיזיפית והמתישה מול מוסדות המדינה, ובהם ביטוח לאומי, אינה חדשה לנשים, אך הבהילות ותחושת החרדה שחוסר המענה מייצר מתעצמות בתקופת אי-הוודאות הכלכלית בחייהן של הנשים במהלך הסגר. על אף ההרגל לחשב כל הוצאה, המועקה רק גוברת. רוזה כתבה, "כרגע נשאר לי בחשבון 2000 ש"ח. שילכו לשכירות. תיכנס לי משכורת 5. עם זה אני חיה". הסגר קטע את ההזרמות שהייתה לה לקום על רגליה:

נהיה חם, אני לא יודעת איך אני קונה בגדים, נעליים לאיתן (קייטנות? חופש?). הילד נולד וגדל בבגדי תרומות, אין לי בעיה עם זה, אבל אני סוף סוף עליתי על גל, סוף סוף מצאתי עבודה עם שכר טוב שאף פעם בחיי לא הרווחתי, עד שחלמתי ללכת ולמלא לו את הארון בבגדים, אני שוב מכניסה את הראש שלי מתחת למים, בלי בלון חמצן. (8.4.2020)

מלבד העבודה שלא חיכתה מעבר לסגר, גם החשש להיות נתונה שוב במרדף – שהושהה זמנית – שב ועלה, לצד טרדות שהעסיקו את מרבית החברה. עבור רוני'ת, שאיבדה מקום עבודה שמצאה כאמור רגע לפני הסגר, הסרת הסגר העצימה את הטרדות:

עכשיו שהסגר מוסר הפחד עולה שלא ינתקו מחשמל שלא יתקשרו מעמידר לשאול מה קורה עם התשלומים. והגן שהוא חצי שבוע בינתיים... לא אוכל לחזור לעבוד עד שלא יחזור לגמרי. הדאגות לא מרפות ביום ולא בלילה [...] המחשבות על מה יהיה לא מרפות [...] שלא יחסר כלום לילדים זה הכי חשוב. שיהיה להם אוכל חם כל יום. המצב הנפשי שלי מתדרדר אני מרגישה שקשה לי להתמודד אבל מחזיקה את הראש מעל המים. בשביל הילדים. (26.4.2020)

הציווי לחיות בשגרה משברית הופך כל נקודת מפנה לאיום. מול אי-הוודאות הכללית בחברה, עבור רוני'ת ונשים כמותה היציאה ממצב הסגר מערערת את מעט ההגנות שהסגר הביא עימו – למשל ההגנה מפני ניתוק החשמל וגביית תשלומי שכר הדירה לחברה המשכנת. רוני'ת, וכמות הנשים האחרות, לא נמנעו מלכתוב במפורש על הפחד המכרסם ועל ההירדרדות הנפשית, אך גם הכריזו בכיורור, בפני עצמן ובפנינו, שהאשם אינו טמון בן. הנשים לא חסכו תיאורים ישירים וכואבים עד מאוד של מצבן הנפשי והבריאותי ושל הקשיים הרגשיים של ילדיהן. בכך אנו רואות פעולה ישירה של ייחוס ערך לעצמן כבני אדם בעולם, כמי שזכאיות

להגנה. הכאב והקושי החשופים לא רק מנכיחים מציאות חיים קשה הנותרת לרוב סמויה מעין, אלא הם גם מכריזים מפורשות שהנושאת אותם זכאית לכבוד ולהערכה (Cox, 2015). בהערת מחקר זו ביקשנו לעמוד על האופן שבו דיאלקטיקת הרגילות המשברית, המאפיינת את חיי היומיום של נשים בעוני, התחדדה בזמן משבר הקורונה. מן התיעוד האישי עולה תמונה ברורה של שקיעה והחמרה מטריאלית, רגשית וסימבולית. אך שלא כמו מעמד הביניים, הנשים הללו אינן זוכות ליריעת ההגנה שמקנה ההכרה בחומרתן של מצב החירום בשיח הציבורי. לכאורה, תמונת העולם המוגנת של מעמד הביניים נסדקה מאוד בימי הסגר והעמיקה את ההכרה בכך שכפסע בינם ובין נפילה מעמדית. אך בחינה חוזרת של הממצאים, ובעיקר של הפרשנות שלנו בחלוף כמה חודשים, מעלה כי למרות ההתקרבות בין תחושת החירום של מעמד הביניים הרחב ושל נשים בעוני, אי־אפשר לבטל את קיומו של הבדל מכריע בין חוויות החיים המעמדיות. יש מי שאש הסכנה מאיימת לחרוך את רשת ההגנה שלו, ויש מי שנותרות חשופות, תמיד ובכל מצב, ללא כל רשת הגנה.

מקורות

- מרכז אדוה. (2020, 9 ביוני). **כבית ללא פרנסה: המשפחות שנותרו ללא הכנסה בזמן משבר הקורונה**. מרכז אדוה.
- סבירסקי, שלמה, אביב ליברמן ואתי קונור־אטיאס. (2019). **קרבת העוני: סיכון לעוני, סיכוי להצטרפות למעמד הבינוני**. מרכז אדוה.
- Berlant, Lauren. (2011). *Cruel optimism*. Duke University Press.
- Cox, Aimee M. (2015). *Shapeshifters: Black girls and the choreography of citizenship*. Duke University Press.
- Levy, Gal, & Riki Kohan-Benlulu. (2019). Being civil is not enough: On practices of citizenship of women living in poverty. *Radical Housing Journal*, 1(2), 119–135.
- Lister, Ruth. (2004). *Poverty*. Polity Press.
- Skeggs, Beverley. (2004). *Class, self, culture*. Routledge.